

כריזמה ובניית מוסדות בשדה פילנתרופי בהתהוות: המקרה הישראלי

אילנה פ' סילבר

מבוא

מאמר זה עוסק בהתהוותו המהירה של שדה נתינה פילנתרופית מפותח ודינמי בישראל בעשור האחרון. התפתחות מהירה זו מרשימה במיוחד לנוכח הסיבות הטובות והרבות שהובאו, ועדיין מובאות, כדי להסביר (ובדרך כלל לכפות) את היעדרה של פילנתרופיה מקומית בקרב הישראלים עד הזמן האחרון ממש. ההתפתחות המהירה המתרחשת לנגד עינינו עודנה בחיתוליה וייתכן שלא תהיה אלא מגמה חולפת, או שלא תגיע לרמת מיסוד איתנה וכת קיימא. למרות זאת, אנסה לתאר משהו מן הדינמיקות הארגוניות והאידיאולוגיות המתחוללות כעת בשדה זה, אגב התמקדות מיוחדת בשני סוגי תהליכים המצויים בלב לבה של גישתו של ש"נ אייזנשטדט למחקר הסוציולוגי-השוואתי של ציביליזציות בכלל ושל המודרנה, או ליתר דיוק של "ריבוי מודרניות" (multiple modernities), בפרט. הסוג האחד של תהליכים הוא מערך ההשפעות המקומיות (ה"פנימיות") והזרות (ה"חיצוניות") ויחסי הגומלין ביניהן. הסוג האחר הוא הדיאלקטיקה של כריזמה ושל בניית מוסדות,¹ וחלקה בעיצובה של דינמיקת ההמשכיות והשינוי בשדה פעולה חברתית מסוים זה ובנקודת זמן מסוימת זו – העשור האחרון בערך – בהיסטוריה של החברה הישראלית.²

- * ברצוני להודות לכרמית הבר, לגבריאל איגנטוב, לשלומי רוניק, לסטיבן קלברג ולשני קוראים אנונימיים על הערותיהם המועילות.
1. נקודת המוצא להיבט זה של עבודות ש"נ אייזנשטדט מצויה במבוא שכתב לאסופת קטעים מכתביו של מקס ובר בנושא הכריזמה, שכותרתו (בתרגום לעברית) "על הכריזמה ובניית המוסדות" (אייזנשטדט [1968] 1979 Eisenstadt; 1968). כותרת מאמר זה מתכתבת עם כותרת הספר בעריכתו של אייזנשטדט.
  2. מאמר זה מתבסס על מחקר שדה איכותני שנערך בין 2001 ל-2004 בתמיכת הקרן הלאומית למדע (מענק מס' 4617). אני מודה לנטע בשן, לכרמית הבר ולשירי יואלי על עזרתן ומעורבותן הפעילה בשלבים שונים של מחקר זה. תודתי העמוקה נתונה גם לכל מי שהסכימו להתראיין והקדישו לי מזמנם, ממחשבותיהם ומניסיונם.

פילנתרופיה בפרספקטיבה מקרו-סוציולוגית והשוואתית

הפילנתרופיה, בהגדרתה כנתינה מרצון של הון פרטי למען מטרות ציבוריות,³ משכה בעשור האחרון תשומת לב מעשית ואקדמית גוברת. במאמר זה אדון בהתפתחויות האחרונות בתחום הפילנתרופיה בחברה הישראלית, שאליהן אני ניגשת מנקודת המבט של מחקרי הרחב יותר, העוסק בסוציולוגיה ההיסטורית והשוואתית של הנתינה כחלק מהסוציולוגיה ההשוואתית של ציביליזציות.

מנקודת מבט השוואתית ומקרו-סוציולוגית שכזו ישנן, בין שפע שאלות מאתגרות שעדיין מחייבות בדיקה, שאלות שעניינן מקומה של הנתינה בחברות בנות זמננו, המכונות חברות "מודרניות מאוחרות", והמידה והאופן שמקום זה שונה ממה שהיה בחברות טרום מודרניות.⁴ ובניסוח כללי יותר: כיצד נסביר מדוע נתינה בכלל ונתינה פילנתרופית בפרט מתפתחות יותר דווקא בהקשרים היסטוריים ותרבותיים מסוימים ולא באחרים? ומהם הגורמים המעצבים לא רק את היקפה אלא גם את הפרקטיקות, הקדימויות והמוסדות הספציפיים יותר שלה?

זמן רב רווחה ההנחה שנתינה עומדת ביחס הפוך לקפיטליזם המודרני ועל כן, באופן טבעי, היא תדעך ותלך עם עלייתן של כלכלות שוק. אך כיום יש יותר ויותר הקוראים תיגר על הנחה זו. אפילו צמיחתה רבת-ההיקף של הנתינה הפילנתרופית דווקא בארצות הברית – היינו, בציביליזציה המודרנית המזוהה יותר מכל עם פעולתה הנרחבת של כלכלת שוק קפיטליסטית – היא לבדה מחייבת בחינה מחדש של היחסים המדויקים בין תהליכי נתינה לבין כלכלה קפיטליסטית; או באופן כללי יותר, בחינה מחדש של גורלה המדויק של הנתינה בחברות מערביות בנות זמננו.⁵ צורך זה רק התחוויר והלך לנוכח הגידול המובהק בנתינה הפילנתרופית ובמסגרות הקשורות אליה, המתרחש כעת גם בארצות אחרות, גם אם היקף פעילותן עדיין רחוק מאוד מהיקף הפעילות בארצות הברית.⁶

יש להדגיש כי מה שעומד כאן על הפרק הוא הפילנתרופיה באותם מקרים

3. אני משתמשת כאן במונח פילנתרופיה במובנו הצר יותר ומתוך התמקדות בנתינה כספית, כלומר תרומה מהון פרטי, בנבדל מצורות אחרות של נתינה, כגון צורות שונות של התנדבות הכרוכות בתרומת זמן ו/או מיומנות, שייתכן שיש ביניהן קשרים, אם כי לא בהכרח.

4. שאלות השוואתיות אלו קשורות קשר הדוק לסוגיות רבות בתיאוריה ובהמשגה של הנתינה, שלא אוכל לדון בהן כאן.

5. Godbout and Caillé [1992] 1998; Godbout 1997; Hénaff 2002; Silber 1999.

6. Silber 2001; Salamon and Anheier 1996; Anheier and Toepler 1999; Archambault and Boumendil 1994; Dinello 1998.

שבהם היא מתרחבת לכלל תופעה קולקטיבית בעלת עוצמה – או כפי שנוהגים לנסח זאת, לכדי "תרבות נתינה" – המרחיקה הרבה מעבר לנטייה האישית, האקראית בלבד, של כמה יחידים יוצאי דופן, ויוצרת השלכות מוסדיות וחברתיות מרחיקות לכת. אם ארצות הברית היא אב-הטיפוס של תרבות נתינה משגשגת (באופן יחסי) מעין זו, נשאלת השאלה: כיצד נוכל להסביר את המתרחש במקרה של צפון אמריקה, ומהם התנאים שבכוחם להמריץ או לעכב את התפתחות הפילנתרופיה בארצות אחרות?

באופן כללי אפשר להבחין בין שני מודלים עיקריים (ישנם תת-סוגים נוספים שלא ארד לפרטיהם כאן), שהוצעו כדי לסייע בהבנת התפתחותה הנמרצת באופן יחסי של הפילנתרופיה בארצות הברית וכדי להסביר את התגברות העניין המעשי והמעורבות הפעילה בפילנתרופיה בארצות רבות אחרות.

המודל או סגנון ההסבר הראשון והעיקרי מדגיש את השינויים הגורפים המתרחשים כעת בכלכלה הפוליטית, הן ברמת המדינה והן ברמת העל-מדינה (הרמה הגלובלית הבינלאומית), כגון משבר מדינת הרווחה ואפילו משבר מוסד המדינה עצמו (לעתים קרובות מוצאים קשר הדוק בין השניים); השתלטותם הנוכחית של אידיאולוגיות ושל סוגי מדיניות כלכליים ניאוליברליים, הנותנים יד חופשית הן לקבוצות עניין כלכליות מקומיות והן לקפיטליזם הגלובלי; הפער הגובר בין עניים לעשירים בכל המדדים החברתיים-כלכליים העיקריים; שיעורי האבטלה הגדלים; הגידול הדרמטי בבעיות וב"צרכים" חברתיים שנותרו כעת מעבר לטווח הגעתם של התקציב ושל המדיניות הממשלתיים. זהו גם ההקשר שבאמצעותו מרבים להסביר את גידולו הדרמטי של "המגזר השלישי", כלומר את התרבות הארגונים הלא ממשלתיים והמלכ"רים הקמים לנוכח הבעיות החברתיות המתרבות והולכות, שהשוק והמדינה כאחד אינם נותנים להן מענה.⁷ כפועל יוצא כמו-אוטומטי, זהו גם ההסבר לצורך הגובר בתרומות כספיות – מבעלי ממון, מיחידים ומתאגידים כאחד. תרומות אלו הן מקור חיוני לתמיכה חומרית במספרם הגדל והולך של מלכ"רים אלו, וכן אמצעי למקדמי המשטר הנוכחי, או ליוצאים נשכרים ממנו, ליטול חלק בסיוע למי שמודרים או שנפגעים ממנו.

מנקודת מבט זו נתפסת הנתינה הפילנתרופית כמגמה המתקיימת מתוך מתאם הדוק עם המגמות האחרות שתוארו כאן, או במילים אחרות, כמגמה הקשורה קשר הדוק למערך שלם של כלכלה פוליטית מסוימת. כיוון שכך, גורלה זהה לגורלם של הרבה מיזמים וארגונים התנדבותיים הפועלים שלא למטרות רווח, שמשבחים אותם על פעולתם להקלת ההשלכות השוחקות של המגמות המקור-מדיניות והכלכליות, או מותחים עליהם ביקורת בטענה שהם מבססים למעשה את המגמות האלה ועושים אתן יד אחת, אף שלכאורה הם מנסים לתקן את

7. Salamon 1994; Evers 1995; James 1997.

השלכותיהן הכאובות.⁸ לצורך ענייננו, ראוי לציין שהמיצוב הספציפי של ארץ מסוימת מבחינת שילוב של שינויים בכלכלה הפוליטית ברמה הארצית וברמה הבינלאומית כאחת, כמתואר לעיל, הוא שיכול להסביר את ההבדלים בהתפתחות הפילנתרופיה בהקשרים ארציים שונים.

הסבר ברוח שונה מאוד מציג את תרבות הנתינה כמשהו הנובע והמושפע מחותמן המתמשך של מסורות אידיאולוגיות ותרבותיות דתיות או אחרות. בפשטות, ככל שמסורות הצדקה והנתינה בעברה הדתי של ארץ כלשהי חזקות יותר, כך יהיה לאותה ארץ קל יותר לשמר משהו ממורשת זו גם בהווה, ולספק מצע נוח לשגשוגן של צורות מודרניות של נתינה.⁹ דומה שאת הרעיון הזה מאששת באופן כללי גם העובדה שאפילו כיום סקרים מגלים שוב ושוב שרמת הדתיות המוצהרת עודנה הגורם המנבא הטוב ביותר לנתינה (בכל הדתות, למרות ההבדלים הניכרים ביניהן); ושאפילו בארצות הברית כיום, כמעט מחצית מכל הנתינה מועברת למטרות דתיות ולמוסדות דת.¹⁰

אולם בצד ההיפותיזה הדתית מתקיים – לא פעם באופן מעורפל ולא בדוק, אפילו בניתוחים עדכניים של הפילנתרופיה באמריקה – קו שונה מאוד של פרשנות תרבותית, הקו הליברלי-דמוקרטי. לפי דעה זו, הנתינה הפילנתרופית נתפסת (בדרך כלל לשבח) כהתגלמות של ערכים ומאפיינים של התרבות הפוליטית הכלל-אמריקנית, כגון אינדיבידואליזם, עזרה עצמית ולוקליזם קהילתי, המעניקים ליחידים את הזכות ואף את החובה לעצב את המרחב הציבורי על פי העדפותיהם וצורכיהם הספציפיים, ובמידת האפשר בלי שהמדינה תתערב ותפריע לפעולתם.¹¹ כשמדובר בארצות שהנטייה שלהן היא לכיוון של מדינה חזקה יותר – כמו מרבית ארצות אירופה – האוריינטציות האידיאולוגיות האמריקניות האלה ייתפסו כמקבילות פחות או יותר לאוריינטציות של "חברה אזרחית" תוססת, המעצימה יחידים וקהילות לקדם היבטים שונים של טובת הכלל ללא תלות במדינה, ואף מתוך התנגדות אליה או

8. בהטיה ביקורתית, יש הטוענים ששורשי הנתינה הפילנתרופית מצויים באינטרסים של הקפיטליזם האמריקני בכלל ו/או של האליטות החברתיות בפרט, ושהיא מקדמת את האינטרסים האלה – בין במודע ובין שלא במודע, ויהא אשר יהא הפירוש המדויק שניתן לאינטרסים אלו – במקום לתרום לשכבות הנמוכות או לחברה בכללותה. ראו למשל: Arnove 1980; DiMaggio 1982; Fischer 1983; Odendahl 1990.

9. טיעונים בכיוון זה עדיין לא זכו לביטוי מפורש וגם לא שיטתי או השוואתי. אולם לתרומה חשובה, ראו Ilchman *et al.* 1998; ובנוגע לפילנתרופיה של רוקפלר במיוחד Hewa 1997.

10. Dean *et al.* 1996; Hodgkinson, Weitzman and Kirsch 1990; Salamon and Anheier 1996; Independent Sector 1992; 2003.

11. Lipset 1990; Riley 1992; Payton 1988; O'Connell 1993.

כפי שמובן היום יותר, מתוך מתח סינרגי עמה.¹²

שני סגנונות הסבר אלו – מגמות בכלכלה המדינית ברמת המקרו או ברמה הגלובלית, ולעומתן מסורות דתיות ותרבותיות – אינם בהכרח מוצאים זה את זה. יתרה מזו, ייתכן שפועל כאן צירוף "גלוקלי"¹³ כלשהו של מגוון הגורמים העולה מכל אחד מן ההסברים, כך שהמבנים הכלכליים והמדיניים הלאומיים משתלבים באוריינטציות דתיות ותרבותיות מקומיות באופן המטה את השפעתן של המגמות הגלובליות או את ההשתתפות בהן. למעשה, תצורה רב-ממדית וגלוקלית כזו יכולה להתאים מאוד לגישתו היסודית של ש"נ אייזנשטדט לניתוח דינמיקות של ציביליזציות בכלל ושל ריבוי מודרניות בפרט. גישה זו זוכה כעת לשפע של חיזוקים עם התעוררותה של ההתעניינות בתיאורטיזציה הגלוקלית של תהליכים על-לאומיים, המובנים כתהליכים שיש בהם שילוב של ממדים כלכליים, פוליטיים ותרבותיים.

שני סגנונות הסבר אלו למגמות העכשוויות בפילנתרופיה לוקים, כל אחד בנפרד ובשילובים אלו ואחרים, באותה נקודת תורפה: הצורך בראיות אמפיריות מפורטות יותר. עד כה נערכו מעט מאוד מחקרים אמפיריים שבכוחם להבהיר מדוע, וכיצד בדיוק, נתינה פילנתרופית מתקשרת לכלכלה המדינית המקרו והגלובלית או למסורות הדתיות והאידיאולוגיות בהקשרים לאומיים ספציפיים.

לגבי הזירה הישראלית, עולה השאלה הבאה: באיזו מידה שני סגנונות הסבר נבדלים אלו, או הרכב כלשהו שלהם, מסייעים לנו להבין את התפתחותו המהירה של שדה מסוּעף של נתינה פילנתרופית במהלך העשור האחרון? וגם להפך: מה אפשר ללמוד מן המקרה הישראלי על הסוגיות הכלליות העומדות על הפרק?

אפתח בהצגת כמה מהקווים הבולטים לדמותה של התצורה הישראלית, ואשתמש בה כבמה ל"השבתה של הכריזמה", כלומר כהזדמנות לגרוס תפיסות קלאסיות, אולי אף נשכחות-משהו, של כריזמה ובניית מוסדות ככלים חזקים ורלוונטיים כתמיד בניתוח תהליכי המשכיות ושינוי בעת הזו.

12. אמנם קיימת ספרות ענפה בנושא החברה האזרחית, אך דרוש עוד מחקר רב כדי לקדם את הבנת הדמיון והשוני בין האוריינטציות העומדות כרגע ביסוד הרעיונות והפרקטיקות של החברה האזרחית בארצות שונות בעולם ה"מערבי" ומעבר לו, וכדי להבין כיצד בדיוק תכונות אלו של התרבות הפוליטית מתייחסות לנתינה הפילנתרופית באופן ספציפי. מנקודת מבט זו, הקשר בין חברה אזרחית לפילנתרופיה הופך למשתנה מורכב, וכלל לא מובן מאליו ואוטומטי. ראו Silber 2001.

13. איני משתמשת במונחים "גלוקלי" ו"גלוקליזציה" בהכרח במונחם הראשוני, כפי שהחלו להשתמש בו (ראו Robertson 1995), אלא במונח כללי וגמיש יותר המתייחס למפגש, לשילוב ולחדירה ההדדית של כוחות ותהליכים מקומיים וגלובליים – באופנים אפשריים רבים ואולי שונים מאלו שבלטו בשימוש המקורי במושגים אלו.

פילנתרופיה בהקשר של החברה הישראלית

כשפונים לסוגיית הפילנתרופיה בהקשר הישראלי, נתקלים בדפוס מסקרן של המשכיות ושינוי, שהוא אכן גם בעל אופי גלוקלי בעומקו ולרוחבו וודאי מצריך תשומת לב משולבת להיבטים של כלכלה מדינית ושל מסורות אידיאולוגיות ותרבותיות. במבט ראשון נראה שלפנינו מקרה של פיצול: מצד אחד, מסורת יהודית חזקה של צדקה שלא תש כחה בקרב המגזרים הדתיים יותר של האוכלוסייה,¹⁴ כטענתם של משקיפים, פעילי עמותות ומלכ"רים רבים, חולשה יחסית ואף היעדר גמור של תרבות נתינה בקרב רוב האזרחים בחברה הישראלית הכללית, המגדירים עצמם חילונים או מסורתיים.

הרבה סיבות טובות ומשכנעות הועלו כדי להסביר את מצב העניינים הזה. למרות מסורת הצדקה היהודית הארוכה והעשירה הקיימת ברקע, התפיסה היא שגורמים כלכליים ומדיניים רבים הכשילו את התפתחותה של תרבות נתינה מרכזית בישראל, ביניהם אוריינטציה סוציאליסטית של "מדינה חזקה" בתחילת הדרך, רמת הכנסה נמוכה לנפש, מסים גבוהים עקב השילוב של מדיניות רווחה סוציאליסטית וצורכי ביטחון, והסתמכות רבת שנים על תרומות מן הפזורה היהודית בחו"ל. שילוב גורמים זה היה יכול להציב את אזרחי ישראל בעמדת המקבלים (כלומר, זוכים הן לתשלומי רווחה והן לתרומות מהתפוצות). אולם האופן הספציפי שבו האוריינטציות היהודיות המסורתיות והאוריינטציות האידיאולוגיות הציוניות החדשות יותר השתרגו אלו באלו הפך את התוצאה הסופית למורכבת יותר, וכפי שמתחוויר כעת, לבלתי יציבה בכוח. למרבה הפרדוקס, להסתמכות על תרומות מחו"ל נלווה בוז ציוני אידיאולוגי כלפי דפוסי ה"שְׁנוּר" הגלותיים המסורתיים, שנקשרו לאורח החיים הבלתי יצרני, ה"מפגר" וה"טפילי" ולעוני של הקהילות היהודיות הדתיות בגולה. אבל במשך דורות רבים אותה הסתמכות גם התבססה על מעין "חלוקת עבודה סמלית" בין יהודי ישראל ליהודי הפזורה: הישראלים מקדישים את עצמם להקמת מדינה יהודית, הכרוכה בסיכון החיים ובהקרבה עצמית, ואילו יהודים החיים בארצות אחרות, שאינם רוצים או אינם יכולים לעזוב אותן, מבטאים את הזדהותם השילוחית עם המדינה היהודית מרחוק, באמצעות תמיכה כספית. סְכֵמָה זו, ששורשיה מצויים כבר בשיטת ה"חלוקה" הוותיקה,¹⁵ סייעה גם להקל כמה מן הפרדוקסים והסתירות הטבועים בשילוב שבין אידיאלים ציוניים של עבודה "חלוצית" והסתמכות על

14. על מלכ"רים בקהילות החרדיות ועל השורשים הדתיים של המגזר השלישי בישראל, ראו Jaffe 1992a; 1992b.

15. הכוונה למנהג הישן של מתן תרומות כספיות לתושבי ארץ ישראל מידי קהילות יהודיות בגולה, ראו רוטשילד 1969; קרגילה 1981.

ייצור עצמי להלכה, לבין תלותם למעשה של מוסדות רבים – לפני הקמת המדינה ולאחריה – בתרומות מבחוץ.¹⁶

במונחים מתחום ניתוח הנתינה, התוצאה המתקבלת היא דפוס ייחודי למדי של יחסי נתינה: במקום שצד אחד רק ייתן והצד האחר רק יקבל, שני הצדדים (יהודי ישראל ויהודי התפוצות) נתפסים באופן זה כנותנים. הנתינה איננה רק של יחידים או של קבוצות קונקרטיים הנותנים זה לזה (ומשום כך הסדר זה שונה מהמודל הרגיל יותר של "חילופי מתנות"), אלא זוהי נתינה למען קידומה של מטרה קולקטיבית (המשך הקיום היהודי, בניית המדינה, זהות, גאווה וכו') המאחדת הן תורמים והן מקבלים כחברים "קטגוריאליים" בקולקטיב היהודי וכשחקנים פעילים על בימת ההיסטוריה היהודית. השלכה אחת של סכמה זו היא שהיא אפשרה למקבלים (הישראלים המסכנים את חייהם ואת חיי משפחותיהם) לשמור על תחושת כבוד עצמי יחסי ואפילו על תחושת עליונות אידיאולוגית כלפי התורמים (כלומר כלפי היהודים מחו"ל הנותנים "רק" כסף). אולם בה בעת שנוסחה זו סיפקה את המסגרת לזרימה איתנה של כסף לארץ, שמילא תפקיד חיוני בשלב העיצוב של מוסדות רבים במדינה הנוסדת, היא היתה גם חדורה במתחים מתחת לפני השטח שלא תמיד הגיעו לרמה של ניסוח מפורש. כפי שנראה בהמשך, מתחים אלו הרימו ראש בשלב מאוחר יותר, יחד עם תמורות חשובות אחרות.

מכל מקום, במובן הכספי גרידא נותרת בעינה העובדה שמאמצים לגיוס כספים התמקדו בעיקר בתרומות מחו"ל (ולא ממדינת ישראל גופא). יתרה מזו, הם לא נערכו כמפעלים מבוזרים ומן השטח (grassroot), כלומר על ידי יחידים או ארגונים מקומיים הזקוקים לתמיכה כספית, אלא באמצעות מאמצים מתואמים וריכוזיים של מוסדות לאומיים ציבוריים, פדרציות ו"מגביות" יהודיות שפעלו בחו"ל, ולעתים קרובות בהשתתפותה הפעילה של ההנהגה הפוליטית-לאומית עצמה. נראה שהסטייה המשמעותית היחידה מדפוס זה היא הופעתם של מבצעי התרמה מדלת לדלת בהיקף נרחב כבר בשנות החמישים המאוחרות, החל ב"מצעד הפרוטות" של איל"ן ב-1958, ומיד לאחר מכן מסע גיוס התרומות המקומי הראשון מדלת לדלת של האגודה למלחמה בסרטן – "מבצע הקש בדלת", שהושק ב-1962.¹⁷ אפשר לומר שהמצב הממזג ממסד פילנתרופי לאומי-ממשלתי המתמקד בגיוס ובקבלה של תרומות מחו"ל עם נכונות גורפת למדי של אזרחים ישראלים לתרום, כפרטים, סכומים קטנים של כסף להתרמות השנתיות של כמה עמותות מרכזיות שיש סביבן קונצנזוס רחב, בעיקר בתחום

16. ברגמן 1940; קלנר 1973; רוטשילד 1969; Penslar 1998; Berkowitz 1996; Silber and Rosenhek 1999; Stock 1995.

17. שני הארגונים הוקמו בשנות החמישים המוקדמות: איל"ן (איגוד ישראלי לילדים נכים) ב-1953, והאגודה למלחמה בסרטן ב-1952.

הבריאות,¹⁸ הוא ששלט לרוב בנוף הישראלי בענייני פילנתרופיה כספית כמשך תקופה ארוכה – למעשה עד שלהי שנות השמונים.

תמונה מוכרת למדי זו עלולה בהחלט ללקות בפשטנות יתר, וייתכן שיש צורך לשנותה במידת-מה. למשל, נצטרך לדעת יותר, מבחינה היסטורית, על פעולתם הממושכת ובעלת החשיבות של "אגודות הידידים" המקומיות של בתי חולים ואוניברסיטאות בישראל,¹⁹ וכן על פעילויות גיוס הכספים המקומיות של ארגוני רווחה כלליים של נשים. גם אם מביאים בחשבון את כל אלה, רובו של הכסף הפילנתרופי עדיין הגיע מחו"ל, וכמעט לא נעשה שום מאמץ לגייס כספים בתוך ישראל. יתרה מזו, כל שינוי משמעותי בתחום זה הגיע גם הוא, במשך זמן רב, מבחוץ, ובעיקר עקב תחושה גוברת של אי-שביעות רצון בקרב התורמים בחו"ל מן הדפוס המשתמע של נתינה לישראל הנעשית בצורה כללית וללא הבחנה, בתיווכה של הסוכנות היהודית, ובשל רצונם בדפוס מעורבות ישירה ופעילה יותר במיזמים נבחרים וממוקדים.

חלק מהסגנון החדש הזה, הבררני ואף התובעני יותר של נתינה פילנתרופית, התבטא בהתפתחויות מוסדיות משמעותיות בתוך ישראל, כגון הקמת הקרנות הקהילתיות הגדולות הראשונות (החל מקרן ירושלים שנוסדה ב-1968, והמשך בקרנות שקמו אחריה²⁰), ייסודה של הקרן החדשה לישראל ב-1979,²¹ ובאופן כללי, במספרן הגדל והולך של קרנות זרות (כמעט תמיד יהודיות ביסודן) ושל מלכ"רים בינלאומיים המפעילים סניף בישראל.²² אמנם אין ספק שהתפתחויות אלו ציינו את ראשית ההתארגנות שקראה תיגר על דפוס גיוס הכספים הלאומי

18. אני כורכת כאן את תחום הבריאות הכללית עם תחום הנכויות. חשוב לציין שהצטרף אליהן גם הצבא, עם השימוש החלוצי בטלוויזיה כמדיום למסע גיוס כספים ("שירותים") על ידי האגודה למען החייל, ועם הקמת קרן ל"ב" ב-1980.
19. נוסף על השם "אגודות ידידים", גופים אלו נקראים גם "שוחרים" או אפילו "דורשים" ("דורשי הטכניון"). חלשות מאוד באופן יחסי, ולמעשה כמעט לא קיימות אפילו עתה, הן אגודות בוגרי אוניברסיטאות מכל סוג שהוא, וכמותן גיוס הכספים בקרב הבוגרים (בניגוד לארצות הברית, שם כל אלו הם מקור ניכר מאוד של הכנסה פילנתרופית לאוניברסיטאות).
20. אחריה קמו קרן תל-אביב ב-1977, קרן חיפה ב-1983 וקרן באר-שבע ב-1986.
21. הקרן החדשה לישראל נוסדה ב-1979 בידי יהודים אמריקנים, אך צמחה והיתה ליוזמה משותפת של אמריקנים, ישראלים ואירופים. הקרן מתמקדת בקידום זכויות האדם והאזרח, בסובלנות ובפלורליזם בתחום הדת וכן בצמצום הפערים החברתיים והכלכליים בחברה הישראלית. משום כך נחשבת הקרן לעתים קרובות פרוגרסיבית יותר ואף נוטה לעמדות שמאלניות בקידום שינוי חברתי. לדיון בקרן כדוגמה ליכוא של אקטיביזם בסגנון אמריקני, ראו Laskier 2000.
22. המידע על קרנות פעילות בישראל מועט מאוד. יש לציין את המחקר החדש והחלוצי בתחום זה (גידרון ואחרים 2006), שהופיע לאחר השלמת כתיבתו של המאמר הנוכחי.

הריכוזי והממוסד שתואר קודם לכן, אך כולן היו התפתחויות שכיוונן הבלעדי היה זרימת תרומות מחו"ל. לעומת זאת, מגמות של התרחקות מאוריינטציות ציוניות וקולקטיביסטיות הגמוניות לשעבר²³ והתרכזות חדשה בצורכי הפרט ובקדימויות חומריות – מה שכונה לעתים קרובות בקצרה המעבר מקולקטיביזם לאינדיבידואליזם – נראו דווקא כמכשילות את סיכוייה של כל התפתחות הנוגעת לנתינה פילנתרופית ישראלית מבית.

לעומת זאת, רבים מהגורמים המוצגים כהסבר להיעדר תרבות נתינה ישראלית עברו בינתיים תמורה דרמטית או אף נעלמו לגמרי. די בהצטמקות מדינת הרווחה הישראלית,²⁴ בהתפשטות האידיאולוגיה וקווי המדיניות הניאור-ליברליים, בעלייה החדה בפערים החברתיים ובבעיות החברתיות הנלוות אליהם, ובהתרבות העמותות והמלכר"ים,²⁵ כדי לחשוף את אזרחי ישראל, לא פחות מאזרחי מדינות אחרות, לסוג הכלכלה המדינית הנקשרת לעליית חשיבותה של הפילנתרופיה ברחבי העולם. נוסף על כך, קולות מתוך ישראל וגם מחוצה לה החלו קוראים תיגר על הסכמה הקלאסית של יחסי נתינה בין ישראל לבין התפוצות כפי ששורטטה לעיל (ביילין 1999; Steinberg 2002). הם קוראים לא רק לעקוף את המוסדות הפילנתרופיים הלאומיים ואת פעולות התיווך והחלוקה הריכוזיים שלהם; הם אף מייצעים כעת לתורמים יהודים לחדול מנתינה לישראל ולהתרכז דווקא בצרכים המקומיים של הקהילות היהודיות בתפוצה, ואף לפנות למטרות לא יהודיות ו/או להתחיל לדרוש מעורבות פילנתרופית "תאומה" רבה יותר של השכבה החדשה והמתרחבת של אזרחים ישראלים עשירים.

סדקים באבחנה של החברה הישראלית כקרקע לא פורייה להתפתחות נתינה פילנתרופית מקומית החלו להופיע כבר באמצע שנות התשעים, עם המאמצים הראשונים לערוך סוג כלשהו של סקרים סטטיסטיים שיטתיים של דפוסי נתינה ומקורות הכנסה של מלכ"רים בישראל במרכז לחקר המגזר השלישי בישראל (גידרון 1994; 1997; שי ואחרים 1999). סקרים אלו, לא זו בלבד שהעלו נתונים שסתרו במפתיע את הנחת הנטייה החלשה לנתינה בקרב ישראלים, או לפחות ערערו אותה, הם אף סיפקו ראיות לנכונות לנתינה נרחבת באופן יחסי, שלמעשה אינה שונה בהרבה מארצות הברית – אם כי יש להודות שמדובר בסכומים נמוכים בהרבה מאלו שבארצות הברית, ובשיעורים דומים יותר לאלו שבמדינות אירופיות דוגמת צרפת או גרמניה. נוסף על כך, בסקר גדול ושיטתי

23. ליסק וקנה-פז 1986; רוניגר ופייעה 1992; 1992; Roniger and Feige 1992.

24. דורון 1999; גל 1994; קטן 1996.

25. ישי 1998; רם 1999; בן-אליעזר 1999; פלד ושפיר 2000; פלד ואופיר 2001; גידרון, בר וכץ 2003; פילק ורם 2003; 2003; Aharoni 1998; 1998; Katz and Gidron 1998; 2000c; Shafir and Peled 2000b; 2000c.

יותר שנערך ב-1999 דיווחה קבוצה נכבדה (25%) מן האוכלוסייה, ושיעור גבוה יותר מהמשיבים בעלי ההכנסה הגבוהה (40%), על כך שהגדילו את נתינתם יחסית לשנה הקודמת. נכון שסקרים אלו גם הצביעו על התגברות ברורה בנתינה עם העלייה בדרגת הדתיות המוצהרת של המשיבים (ראו גם לוי, לוינסון וכ"ץ 2000). כמו כן נמצא שהנתינה מפותחת פחות מכל בקרב ישראלים חילונים לפי הגדרתם, שנולדו להורים ישראלים – ובכך נמצא ככל זאת אישור מחודש לתפיסה הוותיקה שלפיה העניין בנתינה פילנתרופית בישראל חלש, אם אין כוללים בזה את הנתינה מטעמי דת (שבכל מקרה מופנית בעיקר למטרות דתיות, כך נדמה).

מעבר לראיות סטטיסטיות אלו על נכונותם המדווחת של יחידים לתת (שאי-אפשר להשוותה, אחרי הכל, לשנים קודמות, כיוון שלא נערכו בהן סקרים), מתרבים הסימנים לצמיחה מהירה של נתינה פילנתרופית מקומית במהלך העשור האחרון. החשוב לענייננו הוא שאפשר כעת להתקדם מעבר לדיון בשיעורי הנתינה המדווחים של יחידים ולהעיד על התגבשות הפילנתרופיה לכלל שדה פעולה מוסדי, מוגדר היטב, תוסס וכולט לעין. אציג כאן חלק מהסימנים לגידול הברור בתחום זה ואצביע על כמה מהדינמיקות הארגוניות והאידיאולוגיות המתהוות שלו.

תרבות נתינה חדשה?

מחקר איכותני נרחב שערכתי בשנים 2000-2003, שכלל ראיונות מובנים למחצה עם מדגם של כ-100 משתתפים – ביניהם תורמים "כבדים", מגייסי כספים, פעילי עמותות ואנשי מפתח אחרים – אישש ביותר את הנתון בדבר העלייה הניכרת שחלה בנכונותם של ישראלים לתת, בין כיחידים, בין כעסקים פרטיים ובין כתאגידים ציבוריים.²⁶ וחשוב לא פחות, נקודת המפנה באותה תחושת צמיחה הוגדרה כממוקמת אי שם "בשנים האחרונות", ובפי המדייקים יותר – בערך באמצע שנות התשעים.

אולם התמונה הכוללת רחוקה מלהיות חד-משמעית. בלי קשר לתחושה כללית זו של צמיחה (שגלשה לעתים לביטויי אופטימיות חזקים), הרעיון שאין "תרבות של נתינה" בקרב ישראלים שב ועלה פעם אחר פעם כמוטיב חוזר מובן

26. מדובר בראיונות מובנים למחצה עם 30 תורמים "כבדים", 50 מגייסי כספים ופעילי עמותות הקשורים אליהם וכן עיון במגוון חומרים מודפסים ופרסומים מוסדיים, עיתונים יומיים, מגזינים עסקיים ואתרי אינטרנט. שמות התורמים המוזכרים במאמר זה אינם חופפים בהכרח את שמות המרואיינים; גם שמות המוסדות אינם חופפים את אלו שבהם רואיינו מגייסי הכספים.

מאליו, ובדיוק במונחים כאלה.²⁷ מוטיב חוזר זה צוין בדרך כלל עם הנגדה למה שנתפס כמקובל בחו"ל או "בעולם הרחב", כשהכוונה באלו, כדבר המובן מאליו, לארצות הברית בכלל ולקהילות היהודיות בה בפרט.²⁸ בכל זאת, דבר זה לא מנע הסכמה גורפת למדי שאכן חל שיפור ניכר בתחום זה בשנים האחרונות; שהישראלים כעת "לומדים" לתת; ושהם דווקא נכונים למדי לעשות זאת. יתרה מזו, שאלות שניסו ליצור המשגה של הבדלים משמעותיים כלשהם בהקשר זה לפי קווים חברתיים-כלכליים, אתניים, פוליטיים או דוריים נתקלו בדרך כלל בשלילה מוחלטת: הנטייה המוגברת והמשופרת לתת נתפסה כחוצה שכבות כלכליות, וגם כל חלוקה חברתית ותרבותית בולטת אחרת בחברה הישראלית.²⁹ משמעותית לא פחות היא העובדה שנכונות חדשה זו לתת הוצגה אפילו כעיקשת, לפעמים אף כמשגשגת כנגד כל הסיכויים, למרות המשבר הכלכלי והפוליטי החמור שבא בעקבות האינתיפאדה השנייה. עם זאת, לא יהיה נכון לומר שהנתינה לא הושפעה ממצב זה: הרבה מגייסי כספים הצביעו על ירידה בסכומים הניתנים וסיפרו שעבודתם נעשתה קשה עוד יותר ותחרותית מתמיד. אולם הם גם הדגישו תכופות שהירידה בסכומים לתורם אינה מבטאת דווקא ירידה בנכונות לתרום; שאל מול הירידה הכמותית היה פיצוי חלקי בכך שהיתה עלייה בנכונות, לעתים אף בנכונות חדשה שכונתה "עלייה במודעות" לצורך לתת, דווקא כתגובה להתחזקות הדרמטית של הצרכים החברתיים-כלכליים; שבני אדם רבים בשכבה החברתית הגבוהה ביותר לא נפגעו במידה ניכרת מהמיתון הכלכלי הנוכחי; וששכבה זו מודעת היטב למחויבותה הגוברת ליטול חלק פעיל בנתינה, עקב הנטייה הגוברת בקרב תורמים "כבדים" מחו"ל להתנות יותר ויותר את נתינתם, לתבוע מענקים תואמים מצד תורמים ישראלים או פשוט (בקרב הדור הצעיר יותר במיוחד), להפנות את הגב לישראל ולהעדיף לתרום למטרות פילנתרופיות יהודיות ו/או לא יהודיות. מובן שהיו חריגות מהערכה כוללנית ובוטחת זו. ללא ספק, הנכונות

27. עם זאת, היו גם גרסאות מעניינות בנוגע למשמעות המדויקת שנקשרה למושג זה, שאינני יכולה לעסוק בהן כאן. מונח אחר שעלה לפעמים באופן שלילי דומה (כלומר בלויית הכרזה על היעדרו בקרב ישראלים באופן כללי) הוא "מסורת של נתינה".
28. למרבה ההפתעה, אפילו מרואיינים משכילים מאוד שהקרו לנסוע ברחבי העולם נטו להניח (בטעות, למיטב ידיעתנו) שתרבות נתינה חזקה היא נטייה מבוססת, המשותפת לכל ארצות המערב ה"מתקדמות" – וציינו במיוחד (ושוב בטעות) את ארצות אירופה. לעומת זאת, היו גם מגייסי כספים רבים שהצהירו בצניעות שאין הם יודעים די על הנעשה בארצות אחרות מלבד ארצות הברית.
29. סטייה מדפוס זה הופיעה, אם כי לא נגעה במידת הנכונות לתרום, בנוגע לאוכלוסייה הדתית-חרדית הנתפסת כמוקד להערצה בשל תרבות הנתינה המפותחת שבה, אך המלווה בנימה של ביקורת בשל הנטיות להסתגרות, כלומר הנטייה לתרום פנימה בלבד, לחבריה ולמוסדותיה.

המוגברת לתרום לא הורגשה במידה שווה בכל התחומים ובכל סוגי העמותות, ואכן נראה שרמות האופטימיות והפסימיות תואמות את המיצוב הגיאוגרפי והמוסדי של מגייסי הכספים באופנים שלא אוכל לפרטם כאן. יתרה מזו, רבים מהדיווחים החיוביים והאופטימיים יותר היו מהולים בחשש מציק שייתכן בהחלט שלפנינו, במיוחד ככל שהדברים אמורים בשכבה הגבוהה ביותר, אופנה זמנית שתחלוף עד מהרה. זאת משום שהנתינה לא רק התגברה, אלא אפילו נהייתה "in", מעין טְרַנְדַּד חדש או גל אופנתי, במיוחד בקרב תאגידים ועשירים מופלגים. לפי כל הדיווחים, גיוס כספים בקרב ישראלים מתואר כעבודה קשה מאוד, ובשנתיים האחרונות כעבודה קשה עוד יותר, עקב תחושה עמוקה יותר של חוסר ביטחון כלכלי וגופני, בשל מספרם הגדל של מלכ"רים המתחרים על תרומות, ועקב דרישתם הגוברת של התורמים לרמות גבוהות יותר של דיווח ושקיפות מצד העמותות שלהן הם בוחרים לתרום.

עם זאת, מוטיב משותף המפצה על הקשיים שצוינו היה תחושה גוברת של ביטחון עצמי ויעילות "מקצועית" בקרב מגייסי הכספים ואנשי ארגון אחרים – עד כדי כך שלעתים קרובות אמרו, בלי שהתבקשו, שאין הם בטוחים אם העלייה בנתינה נובעת מנכונות משופרת לתרום או מהתפשטות של טכניקות משופרות לגיוס כספים ול"טיפוח תורמים".³⁰

עם העלייה במספר העמותות והצורך הגובר שלהן בתמיכה פיננסית לסוגיה, הפך גיוס כספים (או כפי שהדבר נקרא לעתים קרובות – "פיתוח משאבים"), לתפקיד ארגוני שזוכה לחשיבות גוברת והולכת. ארגונים רבים חשו צורך להקים מחלקה נפרדת ולהקצות משרה שכירה נבדלת לטיפול בגיוס הכספים, ולא להותירו כתפקיד בלתי מובחן שממלאים אותו עובדים או מנהלים העסוקים במשימות רבות אחרות.³¹ ארגונים רבים יותר ויותר חשים צורך להעסיק צוות מיוחד לגיוס כספים מישראלים. ארגונים המפעילים כבר "דֶּסֶק" כזה, כפי שפונקציה זו נקראת לעתים קרובות, נוטים לייחס לו חשיבות רבה יותר ולייעל אותו.

בתוך כך, גיוס הכספים עצמו עובר שינויים מעניינים. ככלל, כמעט כל מגייסי

30. הבעיה הבולטת יותר שדווח עליה לא היתה אי-נכונות בסיסית לתרום, אלא עייפותם של התורמים. זו נוצרת בגלל עומס היתר של העמותות המתחרות, המציפות את האזרחים בבקשות לתרומות באמצעות מגוון מתרחב והולך של טכניקות (כגון דיוור ישיר וטלמרקטינג, תוכניות טלוויזיה ורדיו ואף כרטיסי האשראי).

31. מגמה חשובה הקשורה לכך היא ריבוי של נשים המשתלבות בעבודה מסוג נדיר בימים אלו: משרה בשכר, אפילו גבוה יחסית, עם פוטנציאל לסיפוק מהעבודה, שאינה מצריכה שום תעודות רשמיות או הכשרה בשלב הכניסה לעבודה. ראויה לציון במיוחד נוכחותן של נשים שהפכו למגייסות כספים אחרי שהחזיקו במשרות ניהוליות בכירות בצבא או בדרגים הבירוקרטיים של המשטרה.

הכספים שרואיינו דיווחו כי החלו לעבוד בתחום ללא הכשרה מקצועית או רקע בנושא, ושהגיעו לכך במקרה. יתרה מזו, רבים מהם נוטים לחשוב שהצלחה בתחום היא בעיקרה פרי של תכונות וכישרונות אישיים של מגייס הכספים ושאי-אפשר לקודד או ללמוד אותן. אולם ניכרים כבר סימנים אחדים לתהליך ראשוני של התמקצעות. למשל, מסוף שנות השמונים מתקיימים קורסים וסדנאות המתמחים בגיוס כספים, הנערכים לפעמים במסגרת האוניברסיטאות ולפעמים כחלק מתוכנית אקדמית כללית יותר במדיניות ציבורית, ניהול של מלכ"רים או עבודה סוציאלית; התפשטות נורמות וטכניקות של יעילות ואמינות הנחשבות מקצועיות, בניגוד לדרכי ביצוע הנחשבות לא מקצועיות; נטייה ניכרת לגייס כמתרימים אנשים עם ניסיון קודם בשיווק או בניהול מערכות ביורוקרטיות גדולות, שמיומנויותיהם נחשבות מועילות לשם גיוס כספים יעיל יותר; ולבסוף, ניסיונות להקים איגוד מקצועי או פורום של מגייסי כספים, המלווה בקוד אתי ובהליך ראשיתי של הסמכה מקצועית.

מה שחשוב לענייננו הוא שאי-אפשר עוד להבין את שיעורי התרומה ואת הרצון לתרום בנפרד ממגוון רחב יותר של תהליכים חברתיים ומסגרות ארגוניות – מה שנראה כהתהוות של שדה ארגוני ומוסדי שלם חדש – שבהם מגייסי כספים ומנגנונים לגיוס כספים הם אכן פן מכריע, אבל בהחלט לא יחיד. בכמה שנים מרוכזות, בסביבות אמצע שנות התשעים, אירעה התפרצות מרשימה של יוזמות חדשות – בין בהשקת תוכניות חדשות או תת-מסגרות בתוך מוסדות קיימים, ובין בהקמת ארגונים חדשים – שיועדו כולן לקידום נתינה פילנתרופית ולגיוס כספים למטרות נדבנות בקרב הישראלים בכלל ומתוך מגזר העסקים בפרט. מגמה זו ניכרת הן במסד הפילנתרופי הלאומי-יהודי הוותיק יותר³² והן בקרנות הקהילתיות הראשונות שקמו לידו מסוף שנות השישים, כפי שראינו קודם.³³ אבל אפשר לראות את המגמות האלה גם בסוג חדש יותר של קרנות, כגון הקרן החדשה לישראל, שאמנם פועלת בישראל מאז 1979, אך החלה לגייס כספים בשיטתיות בקרב ישראלים ולהעסיק אדם מיוחד למטרה זו רק בשלהי שנות התשעים. בכל המסגרות האלה ניכרת החשיבות הגוברת המיוחסת ל"שותפות" ול"נתינה מיועדת", כלומר לעידוד קשר ישיר

32. הכוונה להתפתחויות כגון "המפעל הלאומי לפיתוח חברתי", שיצא לדרך ב-1993 (יוזמה משותפת של ג'וינט ישראל, משרד האוצר והתכנון וכמה אנשי עסקים ישראלים, בראשות יולי עופר); והקמתן, במסגרת הסוכנות היהודית, של מסגרות חדשות דוגמת "שותפות 2000" (ב-1995) ומאוחר יותר "הרוח הישראלית" (ב-1997-1998) ורשת הנשים התורמות הקשורה אליה, "נשות אריה יהודה" (שסייפה הישראלי הוקם ב-1996). מגמה זו התעצמה בשנים האחרונות, שבהן מגייסת הסוכנות היהודית נדבנים מובילים מהעולם העסקי.

33. זוהי מגמה שהחלו בה, כמעט בו בזמן, קרן ירושלים וקרן תל-אביב באמצע שנות התשעים (1994 ו-1995 בהתאמה).

ומעורבות אישית של תורמים עם מלכ"רים או עם מיזמים ספציפיים. מאז הקמת עלמ"א ("עסקים למען אמנות") ב-1992 אנו עדים לאפיון חדשני אף יותר של התפרצות פילנתרופית זו של אמצע שנות התשעים: הופעתם של ארגונים פילנתרופיים מסוג חדש, שאפשר לכותם ארגונים מתווכים, שאינם פועלים במסגרת הממסד הפילנתרופי הקיים ואף אינם מוקמים על פי התבנית המוסדית של קרנות (אף שכמה מהם ממומנים למעשה מכספי קרן עיקרית אחת),³⁴ וכולם ערוכים לקידום שיטתי של נתינה פילנתרופית מתוך ישראל בכלל ומתוך המגזר העסקי הישראלי בפרט.

מלבד עלמ"א, שהתמקדה בגיוס תמיכה עסקית לאמנויות, גופים חדשים אלו – "YRF", "הקרן להתחדשות בחינוך" (הוקמה ב-1994); "ציונות 2000" (נוסדה ב-1995 והשיקה את תת-הפרויקט שלה לעסקים, "על"ה", ב-1998); "מעל"ה" (נוסדה ב-1998); "מתן" (נוסדה ב-1999); "תפוח" (נחנך ב-2000) – ערוכים כולם לקידום אחריות חברתית של עסקים בנושא צרכים קהילתיים וצורכי רווחה בסיסיים. בתוך טווח זה הם נפגשים פעמים רבות (בדומה למיזמים המושקים במסגרות פילנתרופיות ותיקות יותר) ביוזמות הקשורות לחינוך נוער במצוקה. באופן ספציפי יותר, הם הולידו מגוון של תוכניות לפיתוח הכרת המחשב ("אוריינות דיגיטלית"), שנועדו לסייע לגשר על "הפער הדיגיטלי" ועל הפער החברתי-כלכלי.

הופעתן של מסגרות תיווך חדשות לא היתה מוגבלת לעולם הפילנתרופיה התאגידית או לאחריות החברתית של עסקים, כיוון שכמה מהן אינן מסתמכות רק על תרומה מתאגידים אלא גם על תורמים "כבדים" פרטיים ואף על תרומות קטנות יותר מהציבור הרחב, המגויסות במסעות התרמה ארציים הזוכים לפרסום רב באמצעי התקשורת – שווה הערך הערכני, במובן מסוים, להתרמות מדלת לדלת, שידוע כי היו רכיב מוצלח בנוף הישראלי משלב מוקדם ביותר. יתרה מזו, לא רק מסגרות מתווכות כאלה מעוררות פילנתרופיה תאגידית ומתעלות אותה. באותן שנים בדיוק נצפו פעולות פילנתרופיות בהיקף גדול שמומנו בידי תורם תאגידי אחד ויחיד, דוגמת "אמץ חייל" של חברת שטראוס (מ-1998). בשנים אלו גם ניכרה הנטייה הגוברת של בנקים ושל עסקים רבים אחרים לפתח תוכנית פעילה משלהם לנתינה פילנתרופית ולאחריות חברתית (או כפי ששכיח לכנות זאת כעת – "יחסי קהילה"), ולהעסיק כוח אדם למטרה זו. מנקודת המבט של תיאוריה ארגונית ניאור-אינסטיטוציונלית אפשר להתפתות, ובצדק, להבחין כאן בתהליכי התפשטות אופייניים של איזומורפיות מוסדית.³⁵

34. כך במקרה של "מעל"ה", במימון קרן כהנוב, ו"מתן", שהחלה כיוזמה משותפת של המגבית היהודית המאוחדת, ה-United Way והג'וינט, אך כעת ממומנת בעיקר בידי שרי אריסון (קרן טד אריסון) וחברי הדירקטוריון.

35. DiMaggio and Powell 1983. טרם פורסמו די מחקרים בתחום זה בישראל. עם

אולם אחד ההיבטים המעניינים והחשובים יותר בגלל זה של התפתחויות פילנתרופיות, ובתסיסה המוסדית המלווה אותן, הוא אולי ריבוי ה"רשתות" הפילנתרופיות. כלומר הקואליציות האוטונומיות, המנהלות את עצמן בעצמן, של תורמים שווי מעמד המשתפים פעולה במתן תמיכה לפרויקטים ספציפיים ולמסגרות פילנתרופיות מתווכות ארוכות טווח, ובה בעת מקפידים להישאר מחוץ למסגרות מינהליות ובירוקרטיות כובלות ואף נמנעים מלפתח מסגרות כאלה. פעולתו של מבנה רשתי זה, שקיומו בולט בהרבה מהמיוזמים ומהארגונים הפילנתרופיים שצמחו בתקופה האחרונה ממש, ניכרת עוד יותר בגלל חדש וייחודי של יוזמות פילנתרופיות הצומחות בשנתיים האחרונות במגזר ההיי-טק. באחת מהיוזמות האלה אף משולב רעיון הרשת בשמו של הפרויקט (לעתים קרובות זהו שם באנגלית): I.V.N. (Israel Venture Network) – במסגרת הקרן החדשה לישראל ו"תמורה" – The Israeli Public Service Venture Fund (שתיהן הוקמו ב-2001), וסמוך לאחריהן J.V.P. (Jerusalem Venture Partners Community), שהוקמה ב-2002.³⁶

במקום להיאבק למען שינויים בזירה הפוליטית המרכזית, בין באמצעותה ובין נגדה (למשל, באמצעות רפורמה משפטית או רפורמה במס, היצמדות למפלגות פוליטיות או הקמת מפלגות), קו משותף למסגרות הפילנתרופיות החדשות שזה עתה תוארו הוא שהן מתעקשות בדרך כלל להיות א-פוליטיות (כלומר, מסרבות להיות קשורות לכל מפלגה או תנועה פוליטית מסוימת) ועל-מגזריות (כלומר, חוצות אינטרסים ופלגים אתניים, דתיים, כלכליים ופוליטיים ייחודיים ומתעלות מעליהם). יתרה מזו, בעיני רבות מהן חינוך הנוער, ולא המחאה או הפוליטיקה המפלגתית, נתפס בתור האמצעי העיקרי, אולי אף היחיד האמיתי, שאפשר להשתמש בו כמנוף להשגת שינוי חברתי ארוך טווח.³⁷

ואחרון חביב, מסגרות פילנתרופיות חדשות אלו יוזמות לעתים קרובות שותפויות פיננסיות ואחרות עם המדינה ועם הממשל. במילים אחרות, הפעילים במסגרות פילנתרופיות חדשות אלו אינם סוברים שעמדה א-פוליטית מחייבת

זאת, ראו רייכל, גידרון ושני-גמליאל 2000, וכן עבודת מוסמך ראויה לציון של תמר ברקאי (2003) מהחוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטת תל-אביב: *ניאו-ליבראליזם בתרגום ציוני: אחריות של עסקים בראי המאבק החברתי על הזהות הישראלית*.

36. ראוי לציין גם תופעה בולטת לעין פחות, אך משמעותית מבחינה סוציולוגית, והיא התהוותם בשנים האחרונות של ארגוני תורמים הערוכים על פי מקצועות, כגון סוחרי יהלומים ועורכי דין. ארגונים אלו קרויים לעתים קרובות פורומים או מועדונים.

37. אין זה אומר כמובן שלא קיימות תרומות כספיות למפלגות פוליטיות (מוכרות על פי חוק) או תמיכה כספית גדולה בתנועות פוליטיות או דתיות, אם כי על בסיס אינדיבידואלי ובלי הקמה של מבנה פילנתרופי חדש ונבדל.

הימנעות משיתוף פעולה עם מסגרות ממלכתיות או התנגדות אליו. יש לציין ששותפות כזו עם המדינה רחוקה מלהיות יוצאת דופן, ובעצם משעתקת מגמה אופיינית שהתפתחה זה מכבר בקרב רבות מן היוזמות הלא ממשלתיות בישראל (Gidron 1992; Silber and Rosenhek 1999). שותפות זו אף מוכרת כיום כתכונה שכיחה של יחסי מדינה-מגזר שלישי בארצות רבות אחרות.³⁸

להשלמת התמונה, תקצר היריעה מלדון בכל הביטויים המגוונים של ההתעניינות הגואה בפילנתרופיה במרחב ובשיח הציבוריים, כגון המקום הבולט שהיא תופסת והולכת באמצעי התקשורת – בין באמצעות תוכניות טלוויזיה ורדיו מיוחדות ובין בטורים ייעודיים בעיתונות היומית והכלכלית כאחת; ההתפתחויות בתחום החקיקה והמדיניות הציבורית בנוגע לתרומות מתאגידים – כגון תקנות חדשות לגבי ניהול ספרים בתחום שנקבעו ב-1992, העלאת תקרת הפטור ממס לתאגידים (מ-400,000 ל-2 מיליון ש"ח) ב-2002 ובעקבותיה חובת ציון תרומות בדוחות כספיים של תאגידים הנסחרים בבורסה; התדירות הגוברת של סדנאות וכנסים פומביים העוסקים בדילמות המוסריות והציבוריות הרבות הנוגעות לכך, כגון נושאי שקיפות, פיקוח, היחסים עם המדינה וכפילות יתר של יוזמות וארגונים הפועלים באותו תחום ללא תיאום ראוי; ולא פחות משמעותי, ההתעניינות הרבה בעשירים המופלגים – וביטויי העוינות נגדם – באמצעי התקשורת ובאתרי "צ'ט" ישראלים באינטרנט. התחום הזוכה כעת למרב החשיפה והמחלוקת הוא כנראה חלוקת המזון: רבים הביעו צער על חשיפת היתר שלו בתקשורת וכן על הנסיגה לצורות מסורתיות של צדקה, במקום התקדמות לצורות מודרניות יותר, מניעתיות, של פעולה פילנתרופית ארוכת טווח. התנהל גם ויכוח על חלוקת העבודה הנכונה הנדרשת, אם בכלל, בין המדינה, העמותות והתורמים.

באופן כללי, ואולי רק לפי שעה, דומה שנתינה פילנתרופית התפתחה והיתה בינתיים לשדה פעולה דינמי ביותר ומובחן היטב, ואף מושא לקונצנזוס רחב וקולקטיבי, המייצר כמויות עצומות של רצון טוב ותמיכה מצד מגזרים רבים בחברה הישראלית, התקשורת (המעניקה תמיכה פעילה למסעות גיוס כספים רחבי היקף מטעם ארגוני צדקה ופילנתרופיה) ואפילו מצד המדינה. למעשה הדברים הגיעו לידי כך ששדה הנתינה המשגשג החל להיתפס בעיני רבים כקונצנזואלי יתר על המידה, במובן זה שהוא נותן עדיפות לארגוני צדקה הפעילים בהספקת שירותי רווחה מיידיים, אך מזניח ומסיט את תשומת הלב מארגונים המקדמים פעילויות תרבות ואמנות "גבוהה"³⁹ ומארגונים הנאבקים למען שינוי חברתי ופוליטי יסודי יותר – שני סוגי ארגונים שנויים יותר במחלוקת, גם אם מסיבות שונות.

38. Salamon 1995; Evers 1995; Gidron, Kramer and Salamon 1992.

39. אופיינית לבעיה זו היא סגירתה ב-2002 של עלמ"א, שתיווכה בין עסקים לאמנויות.

יזמות פילנתרופית והממד הגולקלי בחזונות פילנתרופיים

אם נסיט הצדה, לעת עתה, את סוגיית ההשלכות ארוכות הטווח של הפילנתרופיה – השמרנות מול הפרוגרסיביות, או הקונצנזואליות מול החדשנות ואפילו החתרנות – כיצד נסביר את התרחבות הפילנתרופיה לשדה פעולה מוסדי דינמי כל כך?

הסברים המדברים על מגמות רחבות בכלכלה הפוליטית הארצית והגלובלית, כפי שנזכרו לעיל, ראויים ללא ספק להישמע: במשך הזמן, את מקומם של רבים מהמכשולים המבניים שעמדו בפני פיתוח שדה פילנתרופיה מקומי בישראל תפס בדיוק אותו מערך של לחצים כלכליים ופוליטיים המעודדים צמיחה של פילנתרופיה בחלקים רבים של העולם. לכך יש להוסיף את רישומו המכאיב של המשבר הכלכלי, החברתי והפוליטי של השנים האחרונות עקב האינתיפאדה השנייה, אם כי חשוב לזכור שרבות מההתפתחויות שסקרו כאן החלו למעשה עוד הרבה קודם לכן.

מבחינה תרבותית ואידיאולוגית, התשובה מורכבת יותר ומצריכה ניתוח מפורט של המשקלים היחסיים ושל השילוב המגוון מאוד של מסגרות שיח – כגון גוונים דתיים וחילוניים שונים של המסורת היהודית, זנים שונים של ציונות, המשגות זהות ישראליות, הומניטריות, אינדיבידואליזם, "פוסט-חומרנות", ניאו-ליברליזם, מודלים זרים של פילנתרופיה (פרטית ותאגידית), או תפיסות הקשורות לרעיון החברה האזרחית (על פי כל פירוש שהוא) – שאת כולן מצאתי מבוטאות, בדרך זו או אחרת, בהקשר למגמות הנוכחיות בתחום הנתינה. עצם המגוון הזה מאשש את הצורך בצורה כלשהי של תיאורטיזציה גולקלית: חלק מהמסגרות השיחניות האלה ייחודיות לנוף הישראלי, ואילו אחרות הן בעלות אופי אוניברסלי או בינלאומי יותר; ובמקום שיבואו לידי ביטוי במבודד זו מזו, הן נוטות פעמים רבות להצטרף ואף לחבור זו אל זו בדרכים המצריכות ניתוח מפורט ושיטתי יותר. משימה מאתגרת לא פחות היא התחקות אחר הפיזור, הפרשנות מחדש והטרנספורמציה המדויקת של רפרטואר עשיר זה של מסורות וזרמים תרבותיים ואידיאולוגיים באתרים שונים של השדה הפילנתרופי המתהווה – אך כאמור, את כל זה יש להניח בצד לפי שעה. אולם בהתאם לעיקרון בסיסי בסוציולוגיה של מקס ובר, שש"ג איזנשטדט המשיך ליישמו באופן שיטתי, אי אפשר להבין שינוי חברתי ותרבותי בנפרד מפעילותה של קואליציה של נשאים חברתיים, ובמקרים מסוימים לפחות, אין להבינו בנפרד מיכולת ההשפעה החדשנית של אליטות יזמיות ושל הנהגה כריזמטית. אכן, במקרה זה יש להקדיש תשומת לב מיוחדת להופעתו בעשור האחרון של זן חדש של תורמים הפועלים גם כיוזמים פילנתרופיים, במובן זה שהם מקימים מסגרות פילנתרופיות חדשות, ואף מסוג חדש. תורמים-יוזמים חדשים אלו אינם מסתפקים בעזרה למוסדות קיימים (בכך שהם פועלים לעתים

גם כמגייסי כספים בהתנדבות על ידי שכנוע אחרים לעשות כדוגמתם) או בהקמת קרן משלהם – הדפוס המסורתי יותר של נתינה פילנתרופית, שגם בו הם משתתפים לא אחת. לעומת זאת, נטייתם היא לעסוק, לעתים נוסף על עיסוקיהם האחרים, בהקמת עמותות שהם נמנים עם תורמיהן העיקריים (או היחידים), או בגיוס קואליציות ושותפויות רחבות של יחידים ותאגידים במעמד דומה לשלהם (מבנה הרשת שהוזכר קודם) למען מיזמים פילנתרופיים נרחבים לטובת הציבור, שהם עצמם פועלים להקמתם ולהפעלתם. כזה בדיוק הוא הדפוס בכמה מהרשתות הפילנתרופיות החדשות יותר שתיארתיו זה עתה.⁴⁰ יתרה מזו, ברובם הגדול של המקרים אותם אנשים פעילים בו בזמן, כמנהיגים או כשותפים, במסגרות פילנתרופיות אחדות, בין מהסוג המסורתי יותר ובין מהזן החדשני דווקא.

במידה מסוימת המסגרות הפילנתרופיות שהוקמו באופן הזה אכן נושאות את חותמו האישי של מנהיגם, וכל אחת מהן נוטה לתפוס לה שטח משלה, "ניִיֶּשָׁה" של פעילות התואמת את טעמו ואת חזונו של המנהיג/המייסד ומבחינה אותה מאחרות. במקרים מסוימים אף בולטת לעין פועלה של "כריזמה" מהסוג האישי מאוד, האמוציונלי וגם האידיאולוגי, המתחבר לקטגוריות הווריאטיות הקלאסיות. כלומר מדובר בהשפעה של "מנהיג" פילנתרופי בעל יכולת שכנוע יוצאת מגדר הרגיל והמעורר הערצה עמוקה ומחויבות מוחלטת. עם זאת, דפוס ההנהגה הזה נוטה דווקא לכלול מוטיבים חזקים של מיזמנות בניהול, ביצוע קולקטיבי ורציונליות ארגונית, ובכך מאתגר כל הנגדה דיכוטומית פשטנית של "כריזמה לעומת רציונליות". במילים אחרות, אפשר להבחין בשילוב של שני בסיסי סמכות הנתפסים בדרך כלל כמנוגדים: אישיות לעומת מומחיות (Wrong 1979). יתרה מזו, דפוס האינטראקציה הוא שוויוני הרבה יותר מהמשתמע בטיפולוגיות המקובלות של כריזמה וצורות אחרות של סמכות, ויש בו מרכיבים של ידידות וקולגיאליות יותר משל היררכיה (המנהיג הוא בגדר ראשון בין שווים), באופן שתואם את טיב התפעול של רשתות שהן חברתיות ומקצועיות גם יחד. למעשה, הנהגה כזו נוטה לבטל לעתים קרובות את ההיבטים האישיים יותר שבה, על ידי יצירת רשתות וקואליציות של תורמים בני אותו מעמד ונטילת שם לא אישי, שהוא לעתים רק מקבץ אותיות. גם בכך יש חריגה מהדפוס המסורתי יותר של קרנות הנושאות לעתים קרובות את שם מייסדן או את שם המשפחה שאת זכרה רצה המייסד להנציח.

אחדים מהם נמצאים כבר בסוף שנות החמישים או בתחילת שנות השישים לחייהם, אך יש לציין קבוצה בולטת במיוחד של יזמים פילנתרופיים צעירים

40. כזהו התפקיד שמילאו, למשל, רון לובש ב"קרן להתחדשות בחינוך"; רוני דואק ב"ציונות 2000"; ליאון רקנטי בהקשר ל"תפוח"; אראל מרגלית ב-JVP (Jerusalem Venture Partners); או ידן קאופמן ב-"תמורה" – וזו רק רשימה חלקית.

יותר, באמצע שנות השלושים עד אמצע שנות הארבעים שלהם, שאליהם עוד אתיחס בהמשך. ישנם גם כמה יזמים פילנתרופיים בולטים במיוחד בדור הוותיק יותר, שעל פעולותיהם לא אוכל להתעכב כאן. יתרה מזו, המסגרות הפילנתרופיות החדשות הן למעשה זירת שיתוף פעולה בין ראשי המשק לדורותיהם, כולל דור הביניים שעמו נמנים אנשים שגילם בסביבות השישים (דוגמת לאון רקנטי, מאיר שני, דב לאוטמן), שהיו פעילים בשדה הפילנתרופיה הרבה לפני שהתהוו המסגרות החדשות.

אמנם אחדים מהיזמים הפילנתרופיים המובילים האלה מגיעים ממשפחות בעלות הון "ותיק" (כאלה שכבר הוריהם היו אמידים מאוד במושגים ישראלים), אך רובם הם אנשים שבנו את עצמם, בעלי עושר "טרי" שנרכש בזכות פעילותם העסקית העצמית. עם זאת, חשוב להבין שהם עצמם אינם תמיד בעלי הון אישי יוצא דופן, ולא תמיד הם באים מחוגי העסקים. על כך יעידו כמה דוגמאות בולטות של יזמות שבה הענקת הזמן, המנהיגות והמחויבות, ולא דווקא הממון, הן התכונות המובילות – כך במקרה של אורה גולדנברג, שהקימה וניהלה את עלמ"א, הקרן שהתמקדה בחסות של עסקים לאמנויות,⁴¹ וכך במקרה של גיל-עד חריש, גיל דרמון ודודי זילברשלג בתחום השונה מאוד של חלוקת מזון.⁴²

מרכיבים של מעמד ויוקרה אישיים – או אפילו, במונחים של פייר בורדיה, של הנטייה של הון כלכלי וחברתי להיתרגם להון סמלי – פועלים ללא ספק בהרבה מן הדינמיקות שתוארו כאן, כפי שהם פועלים בסוגים רבים של נתינה פילנתרופית, בין פרטנית ובין תאגידית. ובכל זאת, יהיה זה בלתי נכון בעיניי לנסות ולצמצם את הדינמיקה המתוארת כאן לרכיב זה בלבד, או לעצור בזה את הניתוח.

המפתיע ביותר בהקשר זה הוא אולי הופעתו של זן חדש של תורמים צעירים (באמצע שנות השלושים עד אמצע שנות הארבעים לחייהם) – שחלק ניכר מהם, אם לא כולם, רכשו את הונם בענף ההיי-טק – המקדישים את עיקר זמנם לפעילות פילנתרופית, לעתים עד כדי יציאה מוחלטת או כמעט מוחלטת מעולם העסקים והפעילות הכלכלית, ואפילו, כמו במקרה של ניר בֶּרֶקֶת, מעבר למעורבות במשרה מלאה בזירת הפוליטיקה המקומית.⁴³ יש לציין שכמה מן

41. למיטב ידיעתי, זהו המקרה היחיד בקטגוריה זו של אשה המשתייכת בעצם לדור הוותיק של תורמים; יש לציין שהיא עצמה עורכת דין וגם נשואה לעורך דין ידוע. אולם יותר ויותר תורמות ישראליות מופיעות בדפוסים אחרים של נתינה פילנתרופית.

42. ההתמקדות המקורית של גיל דרמון, כשהקים את "לתת" ב-1996, היתה דווקא במתן עזרה הומניטרית אוניברסלית, ולא בחלוקת מזון ספציפית בישראל.

43. המקרים הקיצוניים ביותר מסוג זה הם כנראה ניר ברקת, אורני פטרושקה ואביגדור וילנץ. אחרים ממשיכים לשלב פעילות פילנתרופית ענפה עם מעורבות סדירה יותר,

המקרים המעטים של מעורבות ישירה בזירת הפוליטיקה המפלגתית או הלאומית – בין כתורמים מרכזיים ובין כמנהיגים של רשת תמיכה – צמחו גם הם מקרב סוג זה של יזמים פילנתרופיים ממגזר ההיי-טק.⁴⁴ ללא ספק, כל ניסיון להגיע להבנה מלאה של מיוזג ההשפעות המקומיות והבינלאומיות ושל חלקן היחסי יצריך גם הבנה של המסלולים האישיים ושל ה"חזונות" הפילנתרופיים של יכול חדש ומרשים זה של מנהיגים ויזמים ישראלים בשדה הפילנתרופיה. מבחינה זו, יש חשיבות לעובדה שנחשפו לא מעט לרעיונות ולפרקטיקות נתינה זרים, שכן מרביתם בילו פרקי זמן לא קצרים בחו"ל בשלבי הקריירה הראשונים שלהם, ואף ממשיכים לנסוע תכופות לחו"ל, וחלקם חברים ברשתות בינלאומיות של פעילות עסקית ו/או פילנתרופית. במקרים אחדים המבנה הפילנתרופי שבמוקד מעורבותם בישראל הוקם במקור ביוזמתו של אחד מעמיתיהם (יהודי או ישראלי לשעבר) המתגורר בחו"ל. כל אלו מצביעים על סוגיות מעניינות ומורכבות של זרימות תרבותיות, זהויות וקשרים טרנס-לאומיים הראויים לניתוח מלא יותר. אולם דבר נוסף המשותף לכולם, והמצביע על השפעות ועל אוריינטציות מקומיות יותר, הוא מחויבות עזה ודאגה קדחתנית לדמותה ולעתידה של החברה הישראלית. דאגה זו מעורבת במקרים רבים באכזבה עמוקה ואף בכעס על מצב הדברים הנוכחי בכלל, ועל הכישלון של מסגרות החינוך והרווחה של המדינה בפרט. בולט אפוא שלא רק החשיפה לדגמים זרים, אלא גם מגמות מקומיות עד מאוד, בשילוב עם רמה יוצאת דופן של אקטיביזם התנדבותי, הביאו אותם למלא תפקיד מוביל בהתהוות הברורה, בתוך ישראל, של זירת עשייה ציבורית חדשה וייחודית.

"עשייה" היא אכן מילה חשובה, מילת מפתח שכיחה בדיווחים של תורמים-יזמים אלו על עצמם, בין שהיא מתייחסת ל"צורך" העכשווי, הדחוף, בעשייה, ובין שהיא מתייחסת לסיפוקים האישיים ולהגשמה העצמית הנובעת ממנה ומהצטרפות לאחרים בנשיאה בנטל ("להירתם לעשייה", כפי שניסחו זאת לא פעם). זהו גם מונח שאני מתקשה שלא להבחין בו בהדים סמנטיים מתחום העשייה החלוצית וההתגייסות בהתנדבות למען טובת הכלל, שאפיינו יותר את

בדרגות משתנות, בפעילות עסקית (כגון רון לובש, רוני דואק, לאון רקנטי, שלמה דברת, יצחק דנציגר, אבי נאור). כך עושה כעת ג'יל דרמון, שלמעשה פעל בכיוון ההפוך: הוא לא הגיע ממגזר ההיי-טק אלא הצטרף אליו אחרי שהקדיש שנתיים לפילנתרופיה במשרה מלאה מאז הקמת "לתת". שרי אריסון שייכת לאותו הדור, אם כי בדפוס שונה מאוד, המבוסס על הון שבא בירושה. אריסון היא התורמת העיקרית ל"מתן" ויוזמת פעילויות פילנתרופיות נוספות.
44. לדוגמה, המעורבות של אורני פטרושקה ב"מפקד הלאומי" ושל עופר קורנפלד ב"העבודה החדשה". הקדימה את אלו, שלא ממגזר ההיי-טק, מעורבותו של דב לאוטמן ב"דור שלום".

השלבים המוקדמים של בניית האומה והמוסדות הציוניים.⁴⁵ לתפיסתו של אייזנשטדט, ייתכן שאנו עדים למקרה מדגים של הפוטנציאל היצירתי והטרנספורמטיבי המתמשך של ערכים מרכזיים ושל סמלים כריזמטיים (במובנו של אדורד שילס) המעוגנים ביסודות האידיאולוגיים של תקופה קודמת, פורמטיבית, של יצירתיות אידיאולוגית ומוסדית עצומה. מכל מקום, כשהוא משולב בביטויים חזקים של אינדיבידואליזם ואפילו של מה שנקרא, בהקשר שונה מאוד, אמריקני, ה־hyper-agency של העשירים מאוד (Schervisch 1990; 1994), דפוס מסתמן זה של פעולה חברתית הוא כזה המפריך עוד יותר, אם עדיין יש צורך בכך, כל דיכטומיה פשוטה בין אינדיבידואליזם לקולקטיביזם, ובתוך כך גם מאשש את הופעתן של מגוון זיקות אפשריות בין התחום הפרטי לתחום הציבורי, בין בהקשר הישראלי ובין בכל הקשר תרבותי אחר.⁴⁶

סיכום

אני מקווה שהצלחתי להמחיש את הגל המרשים של "תסיסה" מוסדית ואידיאולוגית גם יחד (בהטיה מסוימת של המטאפורה הידועה של דורקהיים), שסייע להופעת שדה דינמי של פילנתרופיה ישראלית בטווח זמן מרוכז של העשור האחרון בלבד. אני גם מקווה שהתחלתי להתוות את תצורתן הגלוקלית של מגמות בכלכלה המדינית ברמת המקרו או ברמת הגלובלית, ושל השפעות אידיאולוגיות-תרבותיות שאפשר לזהותן כמי שמקנות לתהליכים הדינמיים הנידונים את אופיים, תוך שהם מתווכים על ידי סוגים חדשים של מבנים פילנתרופיים ועל ידי קטגוריה מיוחדת של פעילים ויזמים פילנתרופיים חדשים. כיוון שהן ממצבות את עצמן כחלופה לעשייה הציבורית המסורתית במישור הפוליטיקה הרשמית, אך גם נמנעות מלהיות "פוליטיות" בכל מובן מפורש ומקובל, השיוך הנאות ביותר של המסגרות הפילנתרופיות האלה יהיה אולי לצורה רחבה יותר וחדשה של עשייה ציבורית קולקטיבית (Melucci 1996). אולם אין זו חלופה המתמקדת בסוגיות האופייניות לדפוסי העשייה הקולקטיבית הקשורים למה שקרוי הפוליטיקה החדשה או התנועות החברתיות החדשות (כגון אלה העוסקות בפוליטיקה של זהויות או באיכות הסביבה), אלא היא דווקא מחזירה את ההתמקדות המיליטנטית בסוגיות של חוסר שוויון ועוני, שהיו בעבר הציר המרכזי לצורות קלאסיות יותר של תנועות חברתיות ופעולה קולקטיבית. מעבר לכך, הדרך שבה צורה זו של עשייה

45. רק במקרים ספורים מצאתי את הדברים מושמעים תוך כדי קישור ספונטני ומפורש לציונות – עניין הנוגע הן למגייסי כספים והן לתורמים, וראוי לניתוח נפרד.

46. רוניגר 1999; 2000; Moody and Thevenot 1996; 1995; Lichterman.

קולקטיבית פועלת אינה דרך של מחאה נגד "אחר" מוגדר וספציפי כלשהו, ואף אין בראשה מיעוט נדכא כלשהו או מגזר המבקש לקבל ייצוג טוב יותר או שוויון.

כפי שראינו, אופיינית יותר לתהליכים שנסקרו כאן היא היווצרות קואליציות של אליטות, המורכבות מנדבנים עשירים ומיזמים פילנתרופיים והמקדמות מרחבים חדשים של פעולה ציבורית או זירות אזרחיות חדשות (Mische and Pattison 2000). עם זאת, הן לאו דווקא מוותרות על שותפות עם המדינה ולא דווקא מתעמתות עמה. הן אף יוצרות (כפי שאני מקווה לתעד באופן מלא יותר בניתוח מפורט ומקיף יותר) צורות מרובות של אינטראקציה, שיתוף פעולה ואמון חוצי מגזרים וכן מעוררות ריבוי זיקות חדשות בין רמות המיקרו, המסו (meso) והמקרו של העשייה החברתית.

אולם מוקדם לשפוט באיזו מידה דפוסי אינטראקציה חוצי מגזרים כאלה ימשיכו לגבור ולהתפזר עד לכדי בניית מרחב פעולה ציבורי בעל אופי סופר-מגזרי או טרנס-מגזרי של ממש. לחלופין, אין לפסול את האפשרות של תרחיש אחר, שלפיו אנרגיות פילנתרופיות חדשות יכולות להתפתח לכיוונים פרטיקולריים יותר ולרתום את עצמן לקידום הזירות הציבוריות והאינטרסים הצרים יותר של פלגים ושל מגזרים מסוימים בחברה הישראלית. אכן, היחס בין דינמיקות והשלכות מגזריות לבין אל-מגזריות של הנתינה הפילנתרופית הוא אחת הסוגיות העיקריות המצריכות תשומת לב בהמשך. יחס זה טרם נחקר בהקשר הישראלי או בהקשר של חברות אחרות.⁴⁷

ייתכן שיתברר שכל זה אינו אלא שלב חולף, שביר מאוד, של יצירתיות חברתית ושל בניית מוסדות, שלב הרה עלויות כבדות ודילמות מעשיות ופוליטיות קשות – ששותפים להן לעתים קרובות גם מגזר העמותות ואף החברה האזרחית באופן כללי יותר. בהתחשב בעובדה שכמה מהמערכים הפילנתרופיים שנסקרו כבר פועלים, ואף התרחבו במידה דרמטית זה כעשור, ייתכן מאוד שנרצה לעקוב מקרוב אחר התפתחותם בהמשך ולנסות לאמוד באופן מלא יותר את השלכותיהם המעשיות, הפוליטיות והתיאורטיות הרבות.

47. במחקרי זה לא בחנתי מגמות בקרב קבוצות או מגזרים מוגדרים באוכלוסייה, כגון חרדים, עולים מחבר העמים או ערביי ישראל. בנושא זה, ראו זידאן וגאנס 2000. ישנם סימנים להתעוררותן של מגמות נתינה מעניינות חדשות, גם אם עדיין חלשות ביותר, גם בכיוונים חוצי גבולות דתיים, אתניים ולאומיים, כגון תרומות של יהודים בארצות הברית למלכ"רים פלסטיניים, או של אנשי עסקים מחבר העמים שהפכו לאזרחי ישראל והחלו לתרום מכספם בישראל ובארצות אחרות.